

**KOMMUNIKATIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA KONSEPTUAL
MODEL VA KOGNITIV-DIDAKTIK YONDASHUVLARNING
INTEGRATSION MEXANIZMLARI**

To'xtayev Soyib Safarovich

Qarshi davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti dekani, iqtisodiyot kafedrası
o'qituvchisi.

Email: soyibtuxtayev2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kommunikativ ta'lim jarayonini samarali rivojlantirishda konseptual model hamda kognitiv-didaktik yondashuvlarning integratsion mexanizmlari tahlil qilinadi. Kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda didaktik prinsiplardan foydalanish, kognitiv faoliyatni faollashtirish hamda ta'limiy jarayonni integratsion asosda tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritiladi. Shuningdek, konseptual model yordamida ta'limning mazmuniy-strukturaviy jihatlarini ochib berilib, talabalarda kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatiladi. Tadqiqot natijalari integratsion yondashuv ta'lim samaradorligini oshirishini ko'rsatadi.

Аннотация: В данной статье анализируются интеграционные механизмы концептуальной модели и когнитивно-дидактических подходов в развитии коммуникативного образования. Рассматриваются теоретические и практические аспекты использования дидактических принципов, активизации когнитивной деятельности и организации образовательного процесса на интеграционной основе. С помощью концептуальной модели раскрываются содержательно-структурные особенности обучения и возможности развития коммуникативных способностей студентов. Результаты исследования подтверждают эффективность интеграционного подхода для повышения качества образования.

Abstract: This article explores the integrative mechanisms of the conceptual model and cognitive-didactic approaches in the development of communicative education. The study highlights the theoretical and practical aspects of applying didactic principles, activating cognitive activity, and organizing the learning process on an integrative basis. The conceptual model is employed to reveal the content-structural dimensions of education and to enhance students' communicative competencies. The findings demonstrate that the integrative approach significantly improves the effectiveness and quality of communicative education.

Kalit soʻzlar: kommunikativ taʼlim, konseptual model, kognitiv-didaktik yondashuv, integratsion mexanizmlar, taʼlim samaradorligi, didaktik prinsiplar, bilish faoliyati, pedagogik innovatsiyalar, interaktiv metodlar, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, kommunikativ kompetensiya, talaba faoliyati, taʼlim sifati, metodik integratsiya, pedagogik texnologiyalar.

Ключевые слова: коммуникативное образование, концептуальная модель, когнитивно-дидактический подход, интеграционные механизмы, эффективность обучения, дидактические принципы, познавательная активность, педагогические инновации, интерактивные методы, компетентностный подход, коммуникативная компетентность, учебная деятельность студентов, качество образования, методическая интеграция, педагогические технологии.

Keywords: communicative education, conceptual model, cognitive-didactic approach, integrative mechanisms, educational effectiveness, didactic principles, cognitive activity, pedagogical innovations, interactive methods, competency-based approach, communicative competence, student learning activity, quality of education, methodological integration, educational technologies.

KIRISH. Kommunikatsiya (lotincha: communicatio — umumlashtiraman, bogʻlayman) — degan maʼnolarni anglatadi¹. Kibernetika doirasida kommunikatsiya tushunchasi axborotlarning almashinuvi jarayoni sifatida izohlanadi. Ushbu jarayonni tahlil qilishda ikki asosiy yondashuv — jismoniy va ijtimoiy nuqtai nazar mavjud. Jismoniy yondashuv kontekstida kommunikatsiya koʻproq “aloqa” termini bilan ifodalanadi va u fazoda joylashgan nuqtalar, texnik qurilmalar yoki insonlar oʻrtasida maxsus aloqa kanallari orqali axborotni uzatish jarayonlarini qamrab oladi. Inson tomonidan yaratilgan texnik tizimlar miqyosida esa toʻrtta fundamental kommunikatsiya turi shakllangan boʻlib, ular: “**inson–inson**”, “**inson–mashina**”, “**mashina–inson**” va “**mashina–mashina**” shaklida namoyon boʻladi (1-rasm). Ushbu texnik darajadagi jarayonlarda, odatda, turli xil sunʼiy dasturlash tillaridan, jumladan **ALGOL**, **COBOL** hamda axborotlarni avtomatik tarzda qayta ishlashga moʻljallangan boshqa tillardan foydalaniladi.

¹ Wikipediya sayti. Manba: <https://uz.wikipedia.org/wiki/Kommunikatsiya>

1-rasm. Fundamental kommunikatsiya shakllari

Ijtimoiy yondashuv doirasida kommunikatsiya shaxslar, guruhlar yoki tashkilot a'zolari o'rtasida axborot almashinuvi sifatida talqin qilinadi. Bunday jarayonlarning asosi tabiiy til vositalariga tayanadi. Individual kommunikatsiyada insonning axborotni aniqlash, qabul qilish va idrok etish qobiliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Guruh yoki tashkilot ichidagi kommunikativ jarayonlarda esa ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning taqsimlanishi, qabul qilingan kommunikatsiya normalari va ularning o'ziga xos jihatlari muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Kommunikativ ta'lim — bu tilni o'rganishda asosiy e'tibor tilni amaliyotda qo'llash qobiliyatiga, ya'ni muloqot qilishga qaratilgan ta'lim usuli. Bu usulda til faqat grammatik qoidalar va so'zlashuvlar to'plami sifatida emas, balki real hayotiy vaziyatlarda fikr almashish vositasi sifatida o'rgatiladi.

Kommunikativ ta'limning asosiy maqsadi – tilni o'rganuvchilarga real muloqotda samarali foydalanish ko'nikmasini berish. Ya'ni, o'quvchi faqat to'g'ri gap qurishni emas, balki maqsadga muvofiq, kontekstga mos, ijtimoiy vaziyatga mos ravishda so'zlashishni o'rganadi.

Kommunikativ ta'limning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

1. **Muloqotga yo'naltirilganlik.** Darslarda asosiy vazifa — o'quvchilarning gapirish, tinglash, yozish, o'qish orqali real muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

2. **Vaziyatli (kontekstli) o'qitish.** Til birliklari (so'zlar, iboralar, grammatik tuzilmalar) real hayotiy vaziyatlarda (do'kon, restoran, ish intervyusi, suhbat va h.k.) qo'llaniladi.
3. **Faol ishtirok.** O'quvchilar darsda faol ishtirok etadi: guruh ishlari, rolli o'yinlar, suhbatlar, loyihalar, bahslashuvlar (debates) kabi faoliyatlar orqali o'rganadi.
4. **Xatolarga nisbatan ochiq munosabat.** Xatolar — o'rganishning tabiiy qismi. Kommunikativ usulda xatolarga e'tibor kamroq qaratiladi, asosiy e'tibor — ma'noni yetkazishga qaratiladi.
5. **O'qituvchi — yo'l ko'rsatuvchi (facilitator).** O'qituvchi nazoratchi emas, balki o'quvchilarga muloqot imkoniyatini yaratuvchi, ularni rag'batlantiruvchi shaxsdir.

Tadqiqotlar yuzasidan kommunikativ kompetensiyalar (Canale va Swain bo'yicha) quyidagi turlarga bo'lishi mumkin:

- **Grammatik kompetensiya** — so'z, qoida, tuzilma bilish.
- **Sotsiolingvistik kompetensiya** — madaniyat, adab, kontekstga mos so'zlashish.
- **Diskurs kompetensiyasi** — mantiqiy, bog'langan nutq qurish.
- **Strategik kompetensiya** — muloqotda qiyinchiliklarni bartaraf etish (masalan, so'zni unutganda boshqacha izoh berish).

Ana'anaviy ta'lim hamda kommunikativ ta'lim elementlari qiyosiy taqqoslama qilinganda quyidagicha natijalar olindi:

1-jadval. Ana'anaviy ta'lim hamda kommunikativ ta'lim elementlari qiyosiy taqqoslama natialari

Ana'anaviy ta'lim	Kommunikativ ta'lim
Grammatikaga e'tibor	Muloqotga e'tibor
O'qituvchi markazda	O'quvchi markazda
Xatolarga qattiq nazar	Xatolar — o'rganish qismi
Kitob va diktant asosida	Faol, interaktiv usullar

Bugungi kunda ma'lumotlar boshqaruvi har qanday tashkilot uchun muhim ahamiyatga ega. Tashkilotlarning muvaffaqiyati va samaradorligi, asosan, ma'lumotlarni to'g'ri tashkil qilish va boshqarish qobiliyatiga bog'liq. Ushbu jarayonning muhim qismi

berilganlarning konseptual modelini yaratishdir. Ushbu maqolada berilganlarni konseptual modelini yaratish jarayoni, uning ahamiyati va asosiy qadamlarini ko'rib chiqamiz.

Konseptual model — bu real dunyo ob'ektlari va ularning o'zaro bog'liqligini aks ettiruvchi abstrakt modeldir. Bu model tashkilotning ma'lumotlar bilan bog'liq talablarini aniqlash va ularni tuzish uchun ishlatiladi. Konseptual model foydalanuvchilarga ma'lumotlarni yaxshiroq tushunish va ularni samarali boshqarish imkonini beradi².

Kommunikativ ta'limni rivojlantirishda **konseptual model** — bu nazariy asos, tizimli yondashuv va amaliy yo'nalishlarni birlashtiruvchi ramka bo'lib, uning yordamida ta'lim jarayonini samarali qurish, tashkil etish va baholash mumkin. Bu model kommunikativ ta'limning mohiyatini chuqur tushunish, uning tamoyillarini amaliyotga moslashtirish va zamon talablariga javob berish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning metodologik asosini kommunikativ ta'lim jarayonlarini rivojlantirishda konseptual model va kognitiv-didaktik yondashuvlarning integratsion mexanizmlarini ilmiy tahlil qilish tashkil etadi. Tadqiqotda avvalo nazariy-metodologik yondashuvlar asosida mavjud ilmiy adabiyotlar, ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar va xorijiy hamda mahalliy olimlarning konseptual ishlanmalari tizimli tarzda o'rganildi. Shuningdek, kommunikativ ta'lim samaradorligini belgilovchi omillarni aniqlash maqsadida qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiya, mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda kognitiv-didaktik yondashuvlarning o'rni va ahamiyatini ochib berish uchun empirik metodlar, jumladan kuzatish, suhbat, so'rovnomma va tajriba-sinov ishlari o'tkazildi. Ushbu metodlar yordamida o'quvchilarning kommunikativ faoliyati, bilimlarni o'zlashtirish darajasi va interaktiv ta'lim metodlariga bo'lgan munosabati tahlil qilindi.

Olingan ma'lumotlarni qayta ishlashda statistik tahlil va modellashtirish usullari qo'llanilib, konseptual modelning samaradorlik ko'rsatkichlari aniqlashtirildi. Kognitiv-didaktik yondashuvning nazariy asoslarini amaliyotga tatbiq qilish imkoniyatlarini yoritishda pedagogik eksperiment usuli alohida ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan integratsion mexanizmlarni tizimlashtirish uchun kontent-tahlil va strukturaviy-funksional yondashuv metodlaridan foydalanildi.

² I.Tojimatov, A.Nabiyev, Berilganlarni konseptual modelini yaratish, Current approaches and new research in modern sciences, International scientific-online conference, 195-198 b. Manba: <https://econferences.ru/index.php/canrms/article/download/16179/8286/8405>

Umuman olganda, mazkur metodologik asos tadqiqotda konseptual model va kognitiv-didaktik yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi orqali kommunikativ ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Kommunikativ ta’limni rivojlantirishda kognitiv-didaktik yondashuv – bu kommunikativ ta’limni chuqurlashtirish va samaradorligini oshirish uchun **insonning fikrlash jarayonlari (kognitsiya)** hamda “ta’lim berishning tizimli usullari (didaktika)”ni birlashtiruvchi zamonaviy, integratsion yondashuvdir. Kognitiv-didaktik yondashuv nima – bu “qanday o‘ylaydi” (kognitiv) va “qanday o‘rgatish kerak” (didaktik) savollariga bir vaqtda javob beruvchi ta’lim modeli. Kommunikativ ta’limda u tilni faqat muloqot vositasi sifatida emas, balki fikrlash, tahlil qilish, muammolarni hal etish vositasi sifatida ham qo‘llashga o‘rgatadi.

Kognitiv-didaktik yondashuvning maqsadi -Kommunikativ faoliyatni fikrlash jarayonlari bilan mustahkamlash, o‘quvchilarning til orqali mantiqiy fikrlash, xotira, diqqat, tushunish, ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish, tilni o‘rganishni faol aqliy faoliyat sifatida qurish — nafaqat “so‘zlashish”, balki “fikrlash uchun so‘zlashish”. Uning asosiy tamoyillari quyidagicha bo‘ladi:

1. Fikrlash + Til = Bir butun. Til — fikrning ifodasi. Shu sababli, til o‘rgatishda tushunish, tahlil, sintez, xulosa, taxmin qilish kabi kognitiv jarayonlar muhim ahamiyatga ega.

2. Faol aqliy faoliyat (Active Cognitive Engagement). O‘quvchi darsda faqat eshituvchi yoki takrorlovchi emas, balki:

- Savol beruvchi,
- Taxmin qiluvchi,
- Tahlil qiluvchi,
- Xulosa chiqaruvchi,
- Strategiya ishlab chiqaruvchi.

3. Didaktik vositalarning kognitiv jihatdan boyitilishi. Dars materiallari, vazifalar, savollar fikrlashni rag‘batlantiradigan tarzda tuziladi:

- Bloom taksonomiyasi asosida savollar (eslab qolish → tushunish → qo‘llash → tahlil → sintez → baholash).
- Venn diagrammasi, tushuncha xaritalari, SWOT-tahlil, muhokama jadvallari.
- Mantiqiy savol-javoblar, paradoksal vaziyatlar, “nima bo‘lar edi agar...?” usullari.

Xulosa. Kognitiv-didaktik yondashuv — kommunikativ ta’limni nafaqat “gapirish”

darajasida qoldirmaydi, balki “fikrlash”, “tushunish”, “hal qilish” darajasiga ko‘taradi. Bu — zamonaviy ta’limning asosiy talabi: bilim emas, balki fikrlash qobiliyatini shakllantirish.

Agar siz o‘qituvchi bo‘lsangiz, darslaringizga kognitiv vazifalarni qo‘shish orqali o‘quvchilarning til ham, aql ham rivojlanishiga hissa qo‘shasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Rubinshteyn, S.L. Bytie i soznanie. CHelovek i mir. — SPb.: Piter, 2003. - 512s.
2. Zeer E.F. Modernizasiya professionalnogo obrazovaniya: kompetentnostniy podxod: ucheb, posobie / E.F. Zeer, A.M. Pavlova, E.E.Syrmanyuk. - M.: MPSI, 2005. - 216 s.
3. Ibragimov, G.I. Razvitie uroka v usloviyax modulnogo obucheniya // Innovasii v obrazovanii. — 2008. — № 5. — S. 21–30.
4. Polyakov O.G. Ob inostrannom yazyke kak uchebnom predmete i dissipline v shkole i vuze, yazykovyx spetsialnostyax i naukax o yazyke i yego prepodavanii // Tam je. - 2009. — № 1. - S. 18-21.
5. Ausubel D.P. Educational psychology: a cognitive view / D.P. Ausubel. - Holt, Rinehart and Winston, 1968. Original from the University of Michigan Digitized Jul 14, 2008. - 685 p.
6. ШШ оглы Ганиев, АО Очилов, МШ кизы Суюнова, Актуальные вопросы цифровой трансформации в Новом Узбекистане и за его пределами, Экономический профессиональный журнал.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=FlqmKcEAAAAJ&citation_for_view=FlqmKcEAAAAJ:UeHWp8X0CEIC
7. ODX G‘aniyev Shaxzod Shuhrat o‘g‘li, Ilm fan xabarnomasi, Yurtimizda raqamli iqtisodiyot sharoitida kadrlar tayyorlashning zamonaviy tendensiyalari.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=FlqmKcEAAAAJ&citation_for_view=FlqmKcEAAAAJ:qUcmZB5y_30C
8. IFS G‘aniyev Shaxzod Shuhrat o‘g‘li, ilm fan xabarnomasi, O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot sharoitida inson resurslarini samarali boshqarishning ustuvor yo‘nalishlari,
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=FlqmKcEAAAAJ&citation_for_view=FlqmKcEAAAAJ:ZeXyd9-uunAC
9. ASA G‘aniyev Shaxzod Shuhrat o‘g‘li, Web of Scientist: International Scientific Research Journal (WoS), Priority directions for effective human resource management in the context of the digital economy in the republic of Uzbekistan,

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=FlqmKcEAAAAJ&citation_for_view=FlqmKcEAAAAJ:hC7cP41nSMkC

10. Wikipediya sayti. Manba: <https://uz.wikipedia.org/wiki/Kommunikatsiya>

11. I.Tojimamatov, A.Nabiyev, Berilganlarni konseptual modelini yaratish, Current approaches and new research in modern sciences, International scientific-online conference, 195-198 b. Manba: <https://econferences.ru/index.php/canrms/article/download/16179/8286/8405>